

فهرست کتب شیخ طوسی

ترجمه و باورقی از سید علی اکبر واعظه موسوی

(محب الاسلام)

(۳)

در دو شماره ۱۳-۱۴ نامه آستان قدس مختصری از زندگانی علم الاعلام شیخ طوسی (ره) را بنظر خوانندگان رسانیدیم که فهرست آن بقرار ذیل بود: زندگانی شیخ طوسی، نسب شیخ الطائفه، سه نوبت انهدام طوس، ولادت و تربیت شیخ، شخصیت و مرجعیت شیخ، هجرت بنجف اشرف، کتابخانه شیعیمان بسوخت، مؤسس دانشگاه نجف، مکانت علمی شیخ، فتاوی شیخ، آثار و آثار شیخ، عظمت معنوی شیخ، خواب عجیب، نتیجه، نکته اول، دوم، پاکان و پاکیزگان، مؤلفات شیخ، سرمایه علمی تشیع، کتابخانه سید مرتضی، انواع علوم، نبوغ و امتیاز شیخ، گنجینه های دینی شیعه، کتب شیخ و... (برای رعایت حال خوانندگان این ترجمه را تلخیص کردیم تا در همین شماره تمام شود اگر بیاری خداوند موفق شویم جداگانه بطبع رسانیم تمام ترجمه حیات الشیخ، با باورقیها تقدیم خواستاران خواهد شد.)
واینک بقیه فهرست

مترجم

۵- الاقتصاد، (الهادی الی طریق الرشاد).

این کتاب حاوی اصول عقائد و عبادات شرع مقدس اسلام است، که بربرندگان خداوند واجب است لیکن بر سبیل اختصار، هر که خواهد تفصیل و محل نسخه های خطی این کتاب را بداند به (الذریعه ج ۲ ص ۲۶۹-۲۷۰) رجوع کند.

۶- الامالی : این کتاب در «حدیث» است که گاهی «مجالس» گفته میشود زیرا شیخ آنرا بترتیب در مجالسی املا فرموده است ، این کتاب در تهران بسال ۱۳۱۳ هـ با کتاب دیگری که نام آنها «الامالی» است چاپ شده الامالی بفرزند شیخ الطائفه (۱) نیز منسوب است ولی آنطوریکه مشهور است نیست بلکه جزئی از «آمالی» والدش شیخ طوسی است جز اینکه آن مانند بخش آخر بترتیب «مجالس» نیست و از همین جاشایعه‌ای برخاسته و اسباب این شایعات را هر که خواهد با دقت تمام و تفصیل کامل به (الذریعه ج ۵ ص ۳۰۹ و ۳۱۱ و ۳۱۳ - ۳۱۴) رجوع فرماید ،

۷- انس الوحید :

شیخ الطائفه در ترجمه خود جائیکه تصانیف خویشان را در «الفهرست» می‌شمرد، گوید «انس الوحید» مجموعه‌ایست .

۸- الایجاز :

این کتاب در فرائض است چون مقصود شیخ الطائفه در این کتاب «ایجاز» در بحث واختصار بوده «ایجاز» نامیده است طالب تفصیل را به کتاب «النهایه» احاله داده است ، الایجاز : از ماخذ بحار الانوار است ، وقطب الدین راوندی این کتاب را شرح کرده است و «انجاز» نامیده است (الذریعه ج ۲ ص ۳۶۴)

۹- التبیان : در تفسیر قرآن کریم ، این همان کتاب بزرگ و اثر گرانبهاست که اینک ناشر بوسیله «چاپ» تقدیم جامعه علمی و تسلیم خوانندگان گرامی میکند (۲) التبیان اولین تفسیر است که مؤلف در آن انواع علوم قرآن کریم را گرد آورده و در فهرست مطالب این کتاب بدین مطلب اشاره فرموده است : «لیمعمل مثله» پیشوای مفسرین امین الاسلام طبرسی در مقدمه کتاب جلیل «مجمع البیان» بعظمت این تفسیر اعتراف نموده است (۳)

۱ - اشیخ ابی علی الحسن بن الشیخ الطوسی .

۲ - نویسنده گرامی این ترجمه را برای مقدمه چاپ تفسیر «التبیان» نوشته‌اند ، و بهنگام تشریف مشارالیه بزیارت مرقد مطهر حضرت علی بن موسی الرضا (ع) ضمن اعطاء اجازه روایتی بحقیق نمونه ترجمه را مطالعه و تأکید فرمودند که بمناسبت موضوعات مطالبی بعنوان پاورقی اضافه شود و اطاعت شد (مترجم)

۳ - مطلب بر بحاث مرحوم حاج کاتب چلبی اشتباه شده است : «کشف الظنون» ج ۱ ص ۳۱۲ و ج ۲ ص ۳۸۵ « که تفسیر مجمع البیان را به شیخ طوسی نسبت داده‌است، وی گفته است : « شیخ طوسی بسال ۵۶۱ هـ وفات یافت شیخ طوسی کشف را تلخیص کرد و «جوامع الجامع» نامید

(بقیه پاورقی در صفحه ۲۷)

انه الكتاب الذي يقتبس منه ضياء الحق ، ويلوح عليه رواء الصدق وقد تضمن من المعاني الاسرار البديعة واحتضن من الالفاظ اللغة الوسيعة ، ولم يقنع بتدوينها دون تبيينها ، ولا بتسميقها دون تحقيقها وهو القدوة استضى بانواره واطاء مواقع آثاره »

علامه سيد مهدي بحر العلوم ، در «فوائد رجالیه» گوید اما تفسیر، شیخ طوسی کتاب تبیان دارد که جامع علوم قرآن است ، کتابی است جلیل در سلسله تفاسیر بینظیر پیشوای مفسرین شیخ ما طبرسی در کتب از آن تفسیر پیروی کرده ، و از دریای «تبیان» بهره گرفته است ، و در اول تفسیر بزرگش «مجمع البیان» بدان اعتراف کرده است .

(الف) شیخ محقق محمد بن ادریس عجللی متوفی بسال ۵۹۸ هـ اول کسیست که بر معظم تالیفات شیخ رد کرده ، و با گفتار شیخ مخالفت نموده است «در گذشته گفتیم» همین بزرگوار بنزد کتاب «التبیان» شیخ ایستاده بعظمت شان ، واستحکام بنیان آن اعتراف نموده است (۱) بقدری تحسین و اعجاب ویرا فرا گرفته است که «تبیان» شیخ را تلخیص کرده و «مختصر التبیان» نامیده است ، و این کتاب موجود است و ما در محل آن نام برده ایم .

(ب) فقیه مفسر ابو عبد الله محمد بن هارون (۲) شیخ محمد بن مهدی صاحب مزار نیز این تفسیر را تلخیص کرده و «مختصر التبیان» نامیده است . محدث حر عاملی در «امل الامل» هم چنین آورده و ما بن نماه این کتاب را از تصانیف وی شمرده و در اجازة صاحب معالم نیز آمده است .

این کتاب را ما در «الذریعة» ج ۳ ص ۳۲۸ - ۳۳۱ بسیار روشن ذکر نموده ایم حتی ندرت نسخه و اجزاء مفصل آنرا ، و اینکه تمام نسخه بنزد علامه مجلسی بوده است (۳) و آنجا گفته ایم که اجزاء متفرق این کتاب در کدام کتابخانهها موجود است .

کتابخانه جامع الازهر کتابخانه سلطان محمد فاتح کتابخانه سلطان عبدالحمید خان اسلامبول ، کتابخانه حاج حسین آقا ملک تهران ، کتابخانه شیخ جعفر در

آغاز تألیف سال ۵۶۲ هـ بوده است گویا مشارالیه بین شیخ طوسی متوفی سال ۴۶۰ هـ و شیخ طبرسی متوفی ۵۴۸ هـ امتیاز نداده است «جوامع الجامع» از آن شیخ طبرسی است، این کتاب را پس از (مجمع البیان) تألیف کرد و بسال ۵۴۳ هـ از تألیف آن فراغت یافت ، تفصیل در الذریعه ص ۲۴۸ - ۲۴۹

۱ - به خانمة المستدرک شیخ نوری رجوع شود

۲ - همان کسیست که پدرش به «کال - یا - کیال» معروف است

۳ - مجلسی این کتاب را جزو ماخذ «بحار الانوار» شمرده است .

قطیف کتابخانه شیخ الاسلام در زنجان ، خزانه غرویه در نجف اشرف و کتابخانه
مجدالدین نصیری در تهران و غیر اینها .

در جلد چهارم الذریعه ص ۱۶۶ - ۱۶۷ و قتیکه از تفاسیر شیعه نام بردیم چند
نسخه که از تفسیر «تبیان» یافته بودیم آنجا یادداشت کردیم یک نسخه در کتابخانه مرحوم
شیخ محمد سماوی در نجف اشرف یک نسخه در کتابخانه دوست معظم زعیم (۱) شیمه
و مرجع اعلاى تقلید روزحاج سید آقا حسین بروجردى (طاب ثراه) و نسخه‌ای در
کتابخانه سید نصرالله تقوی - تهران

التبیان چگونه بطبع رسید ؟

بین کتب مرحوم شیخ موسی اردبیلی يك نسخه خطی از تفسیر تبیان بود که جزو
اول و چهارم و ششم قرآن کریم را داشت .

فاضل بزرگوار سید شفیع اردبیلی مرا برای دیدار کتب آن مرحوم دعوت کرد
من آن نسخه را دیدم تاریخ کتابت ۱۰۸۷ هـ ق بود و بسال (۱۱۴۰) از موقوفات خاصه
نجف بحساب آمده ، وی میخواست نسخه بنزد من محفوظ بماند درخواستش را پذیرفتم
چون سراغ جزو اول تفسیر را در هیچ مکان نداشتم بفرزند فاضل خود آقای علی نقی
منزوی نوشتم (۲) که از نسخه اصل یک نسخه برای من رونویسی کند ، نسخه اصل را
که وقف بود بکتابخانه حسینی ششمی جهت استفاده خوانندگان دادم و نسخه‌ای که
بخط فرزندم نوشته شده بنزد خود نگهداشتم .

سالی چند بگذشت مرحوم آیه الله حجت کوه کمری مایل شد که تفسیر تبیان را
بطبع رساند ، سعی بسیار فرمود و اجزاء پراکنده را از بلاد دور جمع کرد و بهم پیوند
نمود ولی جزو اول نبود عده‌ای بمن نوشتند که از جمله علامه مجاهد شیخ عبدالحسین
اهمینی صاحب (الغدیر) استفسار نمود نسخه خود را به امینی بزرگوار دادم که برای آیه الله
حجت کوه کمری به قم فرستادند تا تصحیح کتاب تمام شد .

خدایر احمد که در دو جلد بزرگ که هر جلد قریب نهصد صفحه است بطبع رسید اقدام برای
طبع و جمع نسخه‌ها از سال ۱۳۶۰ - ۱۳۶۵ هـ ق بطول انجامید مردنیکو کار و شایسته‌ای (۳)

۱ - در زمان حیات آیه الله بروجردی قدس سره نوشته شده است - م

۲ - آقای منزوی از افاضل معاصر در کار تصحیح و تحشیه و فهرست نویسی کتب چاپی
دانشگاه تهران زحمتی بسزا کشیده‌اند و خود نیز تعدادی آثار چاپی و خطی دارند فرزند ارشد
علامه شهیر حاج آقا بزرگ تهرانی مدظله - م

۳ - سید عبدالرسول روغنی تاجر اصفهانی که از مردان خیر و اهل ایثار است و برخی
خیراتش وسیله مادر نجف جاری است.

بانی طبع کتاب شد .

تشکر و تقدیر :

حقا که (آیه...) حجت بامت اسلامی عنایتی تام ، و تنها بخدمت بزرگی قیام کرده است چه که صدها نفر از بزرگان دانشمند بدیدن و مطالعه این تفسیر جلیل مشتاق بودند ، دانشمندان میدانستند که اجزاء این تفسیر در بلاد مختلف پراکنده است آرزو داشتند که اجزاء متفرق تبیان را یکجا ببینند . **آیه الله حجت کوه کمری** - توفیق یافتند و آرزوی دیرین علما را جامه تحقق پوشیدند ایشان زحمتی فراوان کشیدند تا اجزای پراکنده را جمع و ترتیب دادند ،

ما از این عمل، فراوان تشکر داریم و از خدای متعال میخواهیم که ویرا بدریای رحمت خویش فروبرد و اجرش را جزیل فرماید .

تذکر :

از اهل علم و فضل انتظار میرود که با اشتراك در خرید این کتاب هم خود بهره ببرند و هم (بانی و ناشر را) تشجیع و تشویق کنند تا امثال این خدمتهای دینی که با هیچگونه ارز، ارزیابی نمیشود بیشتر انجام گیرد تا اسفار گذشتهگان نشر شود ، و مکانت بلند پیشینیان دانشمند ماعیان گردد که چه خدمتها کرده اند و چگونه جهادها نموده اند .

توضیح :

البیان فی تفسیر القرآن که درشش جلد است در کتابخانه شیخ عبدالحسین تهرانی (۱) دیده ایم تفسیر تبیان شیخ طوسی نیست زیرا که تبیان بیست جلد است یا بیشتر .

بلی جزو دوم و اول و جزو سوم این تفسیر با تبیان شیخ طوسی مطابق است پس از این تحقیق دونسخه را باهم مطابقه کردیم معلوم شد این تفسیر از اجزاء تبیان است (۲)

۱۰- تلخیص الشافی :

در بحث امامت است اصل این کتاب از علم الهدی سید مرتضی است که شیخ شاگرد آن بزرگوار بوده وی آن کتاب را تلخیص نموده است تلخیص در آخر کتاب شافی

۱ - شیخ المراقین .

۲ - طالب تفصیل به ۴ ج الذریعه ص ۲۶۶ رجوع کند.

بسال ۱۳۰۱ هـ ق بطبع رسیده است ج ۴ الذریعه ص ۲۳

۱۱- تمهید الاصول :

این کتاب شرح کتاب «جمل العلم والعمل» استاد شیخ سید مرتضی است و نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه آستان قدس رضوی در خراسان موجود است . ج ۴ ص ۴۳ - الذریعه را بنگرید .

۱۲- تهذیب الاحکام :

یکی از چهار کتب و مجامیع قدیمی است که از زمان تألیف تا با امروز مرجع و پناهگاه علمی و دینی اصحاب ما بوده و هست
شیخ الطائفة تهذیب را از کتب مورد اعتماد قدما و کتبی که خداوند برایش مهیا فرموده بود تألیف نمود .

از ورود بی‌نهاد ۴۰۸ هـ ق تا هجرت بنجف اشرف سنه ۴۸ هـ ق از آغاز کتاب **طهارت** تا کتاب **صلوة** بقلم شریف شیخ نوشته شد که این بخش را بعنوان شرح «مفیده» تألیف استادش **شیخ مفید** (۱) متوفی ۴۱۳ هـ نوشت تألیف و تحریر این کتاب در زمان حیات استاد شیخ انجام یافته که عمر شیخ در آن زمان ۲۵ یا ۲۶ سال بوده است پس از وفات استاد اتمام فرمود ۱۳۵۹۰ هـ حدیث را طی ۳۹۳ باب احصا نمود جزو اول تهذیب بخط مؤلف (شیخ الطائفة طوسی) که حواشی بی‌خط شیخ بهائی دارد در کتابخانه **شیخ الاسلام طباطبائی** در تبریز موجود است ج ۴ ص ۵۰۴-۵۷۰ الذریعه را بنگرید که ۱۶ حاشیه را یادداشت کرده ایم .

۱۳- الجمل والعقود :

در عبادات نسخه‌ای از این کتاب را در نجف اشرف و نسخه‌ای را در تهران دیده‌ام
 شیخ این کتاب را بدرخواست نماینده اش که در شام میزیسته (۲) نوشته است آغاز: «**فانی**
محبوب الی ما سأل الشیخ الفاضل اطل الله بقائه»

۱۴- الخلاف فی الاحکام :

که گاهی «مسائل الخلاف» نیز گفته میشود ترتیب این کتاب همان ترتیب کتب فقه است ، **شیخ الطائفة** تصریح فرموده است که این کتاب را قبل از دو کتاب «تهذیب - استبصار» نوشته است ، در این کتاب باعموم مخالفین خود مناظره کرده و مسائل مورد خلاف بین سنی و شیعه را از جمیع فقها یادآور شده است

۱ - شیخ مفید : سه نفر بنام «مفید» مشهورند که دونفر از شاگردان شیخ و یکنفر از

اساتید شیخ الطائفة محسوب است بفرست اسامی در همین مقال رجوع کنید .

۲ - قاضی عبدالعزیز نجرین عبدالعزیز قاضی طرابلس متوفی ۴۸۱ هـ

و مذهب هر مخالفی را با تعیین شخص و بیان صحیح وی آنچه سزد که بدان عقیده بست ذکر نموده است ، خلاف ، دوجلد کتاب بزرگ است (۱) .

۱۵- ریاضة العقول : نجاشی این کتابرا در رجال ، و مترجم رجال در فهرست کتب و ابن شهر آشوب در معالم العلماء ذکر کرده است و ما این کتابرا در حرف در ، ذریعۀ خطی نام برده ایم

۱۶- شرح الشرح : در اصول ، شاگرد شیخ حسن بن مهدی سلیمی گفته است شیخ این کتابرا در فهرست کتب خود ذکر نکرده است کتابی میسوط بود که بخش شایسته ای از آنرا برای ما املا فرمود ، کتاب تمام نشد مصنف بزرگوار از دنیا برفت

۱۷- العدة : در اصول ، این کتابرا در زمان حیات استاد خود سید مرتضی نوشته است و بر دو بخش تقسیم نموده قسمتی را در اصول دین و بخش دوم را در اصول فقه اختصاص داده است ، بسط ترین اثر از قدهاء در این موضوع همین کتاب است که در تنقیح میانی فقه گفتار را تمام کرده است (۲)

۱۸- الغیبة - این کتاب در موضوع غیبت حضرت حجة امام مهدی منتظر (عج) است بعضی از شارحین گمان کرده اند این کتابرا شیخ طوسی در زمان حیات استادش شیخ مفید نوشته است (۳)

۱۹- الفهرست : شیخ در این کتاب اصحاب کتب و اصول را یاد کرده است و از مشایخ و اساتید خود اسنادی نقل نموده است الفهرست از آثار گرانبهای جاویدانی است که علمای امامیه بدان اعتماد کرده اند علامۀ محقق شیخ سلیمان ماحوزی متوفی ۱۱۲۱ هـ این کتابرا شرح کرده و (معراج الکمال الی معرفة الرجال) نامیده است و بر طریق کتب رجال ترتیب داده گذشته در « لیدن » چاپ شده و بسال ۱۳۱۵ یکشنبه اول ربیع الاول هـ در تهران دیده ام ، و نسخه ای از آن بخط خود برداشته ام (۴)

۱ - اینجا علامه طهرانی ، شش نسخه خطی را نام برده اند که در کتابخانه های عراق و ایران موجود است و قدیمی ترین نسخه ، نسخه کتابخانه سید حسن صدر است که بتاریخ ۶۸۸ هـ نوشته شده است و ما برای اختصار ترجمه نکردیم . م

۲ - در بمبئی و ایران بطبع رسیده است .

۳ - بسال ۱۳۲۴ هـ با حاشیه از علامه شیخ فضل الله ایروانی متوفی سال ۱۳۳۱ هـ ق و علامه شهید میرزا علی آقا تبریزی (ثقة الاسلام) بنقشۀ شیخ محمد صادق قاضی بطبع رسیده است .

۴ - بطبع دوم در کلکته هندوستان بسال ۱۲۷۱ هـ ق علی ۳۷۳ صفحه و دریاورقی ها (نضد الايضاح) علامۀ حلی و طبع سوم در نجف اشرف وسیلۀ دوست ما علامه محقق سید محمد صادق آل بحر العلوم با مقدمه ای مفصل و رسا از زندگانی شیخ و حواشی و ملحقات مفیدی که قصور طبع اول و دوم را جبران کرده است .

فهرست شیخ طوسی پاورقی‌ها و تتمه‌هایی دارد که از نفیس‌ترین کتب رجالی است و فهرست «شیخ منتجب‌الدین» متوفی بسال (۵۸۵) از این کتابست (۱) وی در این کتاب مصنفین بعد از شیخ را نام برده است و من نسخه‌ای از این کتاب را هم در نجف اشرف بخط خود برداشته‌ام سال ۱۳۲۰ هـ و بعد مطلع شدم که با «بحار الانوار» بطبع رسیده است دیگر از پاورقی‌های فهرست شیخ تمام‌العلماء، شیخ رشیدالدین محمد بن علی شهر آشوب سروی است (صاحب مناقب) متوفی ۵۸۸ هـ وی تعداد ۳۰۰ مصنف دیگر بر آنچه شیخ الطائفه نوشته اضافه نموده و «محقق حلی» صاحب شرایع (۲) فهرست را تلخیص کرده است ج ۴ ص ۴۲۵ الذریعه را بنگرید

۲۰- مالایسع المكلف الاخلال به : در علم کلام است نجاشی در «رجال» و شیخ در «فهرست» از این کتاب نام برده اند من بنزد علامه مرحوم شیخ هادی آل کاشف الغطاء نسخه‌ای بخط مرحوم شیخ جعفر کبیر دیدم که در آغاز آن کتابی در اصول و فروع دین بوده که بخط شیخ جعفر کبیر نبود آغاز این نسخه «الحمد لله کما هواهله» و عنوان شروع در مطلب «ما یجب اعتقاد فی ابواب التوحید» بظن قوی این همان کتاب مالایسع المكلف است .

۲۱- مایعلل و مالا یعلل : نیز در علم کلام است نجاشی در رجال شیخ الطائفه در فهرست خود این کتاب را نام برده اند .

۲۲- المبسوط : در فقه ، المبسوط از بزرگترین و نفیس‌ترین کتب این فن است جمیع ابواب فقه را طی هفتاد باب آورده و بسال ۱۲۷۰ هـ در ایران چاپ شده است بعدها به نسخه‌های خطی نفیس در اماکن متعدد پی‌بردم و مفصل در حرف «م» الذریعه آورده‌ام بنگرید .

۲۳- مختصر اخبار المختار : اخبار مختار بن ابی عبیده ثقفی است .

۲۴- مختصر المصباح : در ادعیه و عبادات شیخ الطائفه «مصباح المجتهد» را در این کتاب تلخیص نمود ، این کتاب «مصباح الصغیر» هم گفته میشود نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه شیخ هادی آل کاشف الغطاء و دو نسخه در کتابخانه مدرسه فاضل خان مشهد مقدس رضوی خراسان است . الذریعه «م» را بنگرید

۲۵- مختصر فی عمل یوم و لیلته : در عبادات که ۵۱ رکعت نماز یومیه ارفریضه و نوافل و بعضی تعقیبات را مختصر دارد چند نسخه از این کتاب را دیده‌ام . (۳)

۱ - شیخ منتجب‌الدین از نواده‌های شیخ صدوق است بدینوسیله پاورقی ص ۲۴ شماره ۱۴ نامه آستان قدس تصحیح میشود . م

۲ - شیخ نجم‌الدین ابوالقاسم جعفر بن حسن بن یحیی بن سعید هزلی متوفی ۶۷۶ هـ

۳ - منظور نسخه خطی است - م

۲۶- **مسألة في الاصول** : شيخ این کتاب را جزو تصانیف « ملیح » خود شمرده است . (۱)

۲۷- **مسألة في تحريم الفقاع** : **شيخ الطائفة** در فهرست خود از این کتاب نام برده است ، نسخه ای در کتابخانه **میرزا محمد طهرانی** سامرا و نسخه دوم در کتابخانه **حسینی ششمی** نجف اشرف و نسخه سوم در کتابخانه **راجه فیض آباد** هندوستان است .

۲۸- **مسألة في وجوب الجزية** : **جزیه بریهود و کارکنان جبابره**، در فهرست شیخ نامی از این کتاب نیست . (۲)

۲۹- **مسألة في العمل** : در بیان حجیت خبر واحد .

۳۰- **مسائل ابن البراج** .

۳۱- **الفرق بين النبي والامام** : در علم کلام است .

۳۲- **المسائل الالياسية** : در فنون مختلف شیخ الطائفة در این کتاب صد مسئله گوناگون را جواب فرموده است (۳)

۳۳- **المسائل الجنبلائية** : شیخ در این کتاب بیست و چهار مسئله را جواب داده است (**مسائل الجنبلائية**) غلط است .

۳۴- **المسائل الحائرية** : در فقه است این کتاب حاوی سیصد مسئله فقهی و از مآخذ « بحار الانوار » مجلسی است **ابن ادريس** در « سرائر » بعنوان « حائریات » و مجلسی در آغاز بحار از این کتاب یاد کرده اند .

۳۵- **المسائل الحلبيه** : در فقه ، شیخ در فهرست ، **فمادرجه الذریعه** ص ۲۱۹ نقل کرده ایم .

۳۶- **المسائل الدمشقية** : در تفسیر قرآن کریم فهرست شیخ مینویسد که ما نند آن بوجود نیامده حاوی دوازده مسئله در تفسیر کلام الله است

۳۷- **المسائل الرازية** : پانزده سؤال ازری با استاد شیخ ، **سید مرتضی** رسید که سید

۱ - نویسنده محترم از هر يك كتب شيخ بتفصيل سخن گفته است چون برای خوانندگان ما که اکثر فارسی زبانند خیلی مفید نبود ، ما فقط بنام کتب و تعداد اساتید و شاگردان شیخ اکتفا کردیم طالب تفصیل به « **حياة الشيخ** » رجوع کند - م

۲ - مولا عنایة الله قهیائی این کتاب را در « **مجمع الرجال** » جزو مؤلفات شیخ آورده و نسخه خطی مؤلف بنزد ما موجود است .

۳ - هیچ دین و مسلک و مرام در جهان باندازه دین مقدس اسلام بشر را بتحصیل و تعلیم و تعلم علوم تشویق نکرده لهذا دانشمندان مسلمین ، علوم مختلف و فنون گوناگون را فرامیگرفتند و روش گذشتگان مانند زمان ما نبوده است : که علوم علماء دینی به فقه و اصول تنها انحصار یابد . م

جواب گفت و شیخ طوسی هم جواب داده است تحت عنوان «المسائل الرازية» ج ۵ ص ۲۲۱ الذریعه را بنگرید .

۳۸- المسائل الرجبية : در تفسیر يك آیه از قرآن کریم .

۳۹- المسائل القمية :

۴۰- مصباح المتهجد : در اعمال سال ، از بزرگترین کتابها در اعمال و ادعیه است سرمشق و ریشه و پایه کتب ادعیه همین مصباح المتهجد است در بسیاری از کتابهای دعا از این کتاب جلیل اقتباس نموده اند مانند ابن باقی در «اختیار المصباح» و نیلی در «ایضاح المصباح» و ده مجلد «تمتات المصباح» که هر یک کتابی مستقل و دارای عنوان خاص است از آن سید بن طاووس : همچنین صهرشتی در «قیس المصباح» و علامه حلی در «منهاج الصلاح» (۱) و ابن عبد ربّه حلی در «منهاج الصلاح» این کتاب بسال ۱۳۳۸ هـ با ترجمه شیخ عباس قمی بنفقه حاج سرهم الملك بیات عراقی بتشویق عالم تقی سید علم الهدی کابلی در تهران بطبع رسیده .

۴۱- المفصح : در بحث امامت ، این کتاب از آثار مهم شیخ است یکنسخه در کتابخانه راجه فیض آباد هندوستان و نسخه ای هم بدست شیخ و حجت ما میرزا حسین نوری رسیده است (۲) و یکنسخه هم بخط مرحوم میرزا محمد تهرانی عسکری در کتابخانه ساہراء موجود است .

۴۲- مقتل الحسين : حرف (م) الذریعه را بنگرید .

۴۳- مقدمة فی المدخل الی علم الکلام : نجاشی در رجال و شیخ در فهرست نام این کتاب را آورده و چنین وصف نموده : « مانند این کتاب تاکنون بوجود نیامده است »

۴۴- مناسک الحج : فقط در اعمال حج

۴۵- النقض علی بن شاذان فی مسألة الفار علامة بحر العلوم در «فوائد رجالیه» و شیخ در فهرست آورده اند لیکن سید گوید این کتاب مسئله «عمل بخیر واحد» و مسئله «غار» را نقض نموده است ظاهراً وی آن نسخه را دیده است .

۴۶- الشهایة : مخصوص فقه و فتوی از عظیم ترین آثار واجل کتب فقه و متون اخبار است . در فهرست خطی این کتاب که بنزد علامه شیخ هادی آل کاشف الغطاء

۱ - مولاحیدر علی شیروانی معروف به مجلسی ، سید عبدالله شیر ، و نظام الدین علی بن محمد هر یک کتابی بنام « مختصر المصباح » دارند .

۲ - بخط ابی المحاسن بن ابراهیم بن حسین بن بابویه سه شنبه ۱۵ ربیع دوم سال ۵۱۷ هـ حق نوشته شده .

موجود است ۲۱۴ باب طی ۲۲ کتاب این اثر نفیس و بزرگ شیخ حاوی است .
از زمان تالیف تا بمصر **محقق حلی** (النهاية) مانند (شرايح) مورد بحث و تدریس
و شرح دانش پژوهان و مدرسین و علما بوده ، این کتاب شرحهای متعدد دارد و نسخه های
قدیمی ، ترجمه فارسی این کتاب بر ادبده ام ج ۴ ص ۱۴۳ الذریعه را بنگرید .

۴۷- هداية المسترشد : در ادعیه و عبادات . این بود فهرست کتب و مؤلفات
شیخ الطائفة اعلی الله مقامه که بدست مارسیده شاید نسخی موجود باشد و یا نسخه هایی
مفقود شده باشد که ما ندانیم و شاید لغزشهایی برای مارخ داده باشد ، **(فوق کل ذی
علم علیم)**

* * *

مشایخ و اساتید شیخ

مشایخ وی در روایت بسیارند و اساتید شیخ در قرائت نیز زیادند شیخ و حجت ما
حاج میرزا حسین نوری در **مستدرک وسائل الشیعة** ج ۳ ص ۵۰۹ هفتاد و سه نفر را یادداشت
نموده که از **الاجازة الکبيرة** ، علامه حلی اعلی الله مقامه و از مؤلفات خود شیخ استخراج
نموده است . جز اینکه مشایخی که اغلب از آنان روایت میکنند و مکرر در «فهرست» و
«تهذیب» و «استبصار» از آنان نام میبرد پنج نفرند .

۱- شیخ ابو عبدالله **احمد بن عبدالواحد بن احمد** بزاز معروف به «ابن حاشره»
و «ابن عبود» متوفی ۴۲۳ هـ .

۲- ابو عبدالله **حسین بن عبدالله بن غضائری** متوفی ۴۱۱ هـ .

۳- ابو الحسن **علی بن احمد بن محمد بن ابی حید** متوفی بعد از سال ۴۰۸ هـ .

۴- شیخ امت و معلم مسلمانان ابو عبدالله **محمد بن محمد بن نعمان** مشهور به

«شیخ مفید» .

۵- **احمد بن محمد بن موسی** معروف به «ابن الصلت اهوازی» متوفی ۴۰۸ هـ

اینان پنج نفرند که **شیخ الطائفة** در کتب مهم خود از ایشان زیاد روایت نموده

است و از باقی مشایخ نیز روایت کرده است و اینک اسامی آنان

۱- ابو الحسن **الصقار** (ابن الصقار خل)

۲- ابو الحسن **بن سوار مغربی** ، **علامه حلی** در **الاجازة الکبيرة** و «براهین» و مشایخ

(عامه) شیخ شمرده است .

۳- شیخ **ابوطالب بن غرور** .

۴- قاضی ابو الطیب **طبری** حویری متوفی بعد سال ۴۰۸ هـ

۵- ابو عبدالله اخوسروه .

۶- ابو عبدالله بن الفارسی .

۷- ابو علی بن شاذان متکلم ، علامه حلی ویراهم از مشایخ «عامه» شمرده‌اند.

۸- ابو منصور سکری ، صاحب «الریاض» گوید محتمل است که وی از عامه یازیدیه باشد ، اما شیخ مانوری (ره) این نظر را دورپنداشته بدلیل روایات بسیاری که وی روایت کرده و «عامه» روایت نمیکنند جز اینکه بگوئیم وی از زیدیه است ،

۹- احمد بن ابراهیم قزوینی متوفی سال ۴۰۸ هـ ق .

۱۰- ابو الحسن احمد بن علی نجاشی صاحب کتاب (الرجال) معروف متوفی بسال ۴۵۰ هـ ق ،

۱۱- جعفر بن حسین بن حسکا قمی متوفی بسال ۴۰۸ هـ ق .

۱۲- شریف ابو محمد حسن بن قاسم محمدی متوفی سال ۴۰۸ هـ ق

۱۳- ابو علی حسن بن محمد بن اسماعیل بن محمد بن اشناس معروف به «ابن الحمامی» بزاز ، وی راوی (صحیفه) ایست که غیر از «صحیفه کامله سجادیه» است که فعلا در دست است ، اختلاف در عبارات، ترتیب، عدد ادعیه است .

۱۴- ابو محمد حسن بن محمد بن یحیی بن داود فحاج معروف به «ابن الفحاج» سامرائی متوفی سال ۴۰۸ هـ ق

۱۵- ابو الحسن حسنین مقری متوفی بعد از سال ۴۰۸ هـ ق

۱۶- ابو عبدالله حسین بن ابراهیم قزوینی متوفی پس از سال ۴۰۸ هـ ق

۱۷- ابو عبدالله حسین بن ابراهیم بن علی قمی معروف به «ابن الخیاط»

۱۸- حسین بن ابو محمد هارون بن موسی تلکبری متوفی سال ۴۰۸ هـ ق

۱۹- ابو محمد عبدالحمید بن محمد مقری نیشابوری .

۲۰- ابو عمر و عبد الواحد بن محمد بن عبدالله بن محمد بن مهدی متوفی

سال ۴۱۰ هـ ق

۲۱- ابو الحسن علی بن احمد بن عمر بن حفص مقری معروف به (ابن الحمامی

مقری) متوفی سال ۴۰۸ هـ ق وی غیر از ابن اشناس گذشته است .

۲۲- سید مرتضی علم الهدی ابو القاسم علی بن حسین بن موسی بن محمد بن

ابراهیم بن الامام موسی کاظم (ع) متوفی سال ۴۳۶ هـ ق (وی از اجداد مترجم است-م)

۲۳- ابو القاسم علی بن شبل بن اسد وکیل متوفی سال ۴۱۰ هـ ق

۲۴- قاضی ابو القاسم علی تنوخی ، علامه حلی ویراهم جز و مشایخ عامه شیخ -

الطائفه شمرده است

- ۴۵- ابوالحسین علی بن محمد بن عبدالله بن بشران (معدل) متوفی پس از سال ۴۱۱ هـ
- ۲۶- محمد بن احمد بن ابی الفوارس حافظ متوفی سال ۴۱۱ هـ
- ۲۷- ابوزکر یا محمد بن سلیمان حرانی (الحمدانی) طوسی
- ۲۸- محمد بن سنان، علامه حلی ویرا از مشایخ عامه آورده است .
- ۲۹- ابو عبدالله محمد بن علی بن حموی بصری متوفی سال ۴۱۳ هـ
- ۳۰- محمد بن علی خشیش بن نصر بن جعفر متوفی ۴۰۸ هـ
- ۳۱- ابوالحسن محمد بن محمد بن محمد بن مخلص متوفی ۴۱۷ هـ
- ۳۲- سید ابوالفتح هلال بن محمد بن جعفر حفار مولود سال ۳۲۲ متوفی ۴۱۴ هـ
- این سی و دو نفر از مشایخ اجازه شیخ طوسی بودند با پنج نفر اولیه که جمعی سی و هفت نفر میشوند مافقط همین بزرگان را شناختیم اما استاد ما نوری در دستدرک سی و هشت نفر را نام برده اند ترتیب ذکر نام مشایخ را بحسب حروف و هجا، ذکر کردیم
- * * *

شاگردان شیخ الطائفة

تعداد شاگردان شیخ را مجلسی در «بحار الانوار» و ششتری در «مقابس» و خوانساری در «الروضات» و مدرس در «الریحانه» از شیعیان سیصد نفر و از عامه بیشمار نوشته اند: اسفاکه از این تعداد بسیار شماره اندکی نام و نشان شان باقی است ما هم بنا بر آنچه علمای رجال نوشته اند اکتفا کردیم.

- ۱- فقیه ثقه عادل آدم بن یونس بن ابی مهاجر نسیمی
- ۲- مؤلف جلیل نبیل ابوبکر احمد بن حسین بن احمد خزاعی نیشابوری
- ۳- شیخ ثقه ابوطالب اسحاق بن محمد بن حسن بن حسین بن محمد بن علی بن حسین بابویه قمی

۴- ثقه بزرگوار ابوابراهیم اسماعیل شقیق

۵- شیخ ثقه ابوالخیر برکة بن محمد بن برکت اسدی

۶- مصنف ثقه بزرگوار ابوالصلاح تقی بن نجم الدین حلبی

۷- سید، محدث ثقه ابوابراهیم جعفر بن علی بن جعفر حسینی

۸- الشیخ الامام، مصنف شمس الاسلام حسن بن حسین بن بابویه قمی معروف

به «حسکا»

۹- فقیه بزرگوار ثقه ابومحمد حسن بن عبدالعزیز بن حسن جبهانی

۱۰- شیخ جلیل ثقه، ابوعلی حسن بن شیخ الطائفة محمد بن حسن طوسی

(فرزند شیخ طوسی)

- ۱۱- الشيخ الامام موفق الدين فقيه ثقة حسين بن فتح واعظ گرگانی .
- ۱۲ - ثقة فقيه . الامام محي الدين ابو عبدالله حسين بن مظفر بن علي بن الحسين حمداني مقيم قزوین .
- ۱۳ - سيد عماد الدين ابو الصمصام ذوالفقار بن محمد بن معبد حسيني مروی .
- ۱۴ - السيد الفقيه ابو محمد زيد بن علي بن حسين حسيني .
- ۱۵ - عالم فاضل زين بن الداعي حسيني .
- ۱۶ - فقيه مشهور سعد الدين بن براج
- ۱۷ - فقيه ثقة ابو الحسن سليمان بن حسن بن سلمان مهرشتی
- ۱۸ - شيخ فاضل محدث شهر آشوب سروي مازندرانی جد شيخ محمد بن علي مؤلف (معالم العلماء) و (مناقب)
- ۱۹ - فقيه ثقة صاعد بن ربيعة بن ابي غانم
- ۲۰ - عبد الجبار بن عبدالله علي رازی معروف به «مفيد» مقری .
- ۲۱ - ابو عبدالله عبدالرحمن بن احمد حسيني خزازي نيشابوري معروف به « مفيد » نیز .
- ۲۲ - فقيه ثقة علي بن عبدالصمد تميمي سبزوارى
- ۲۳ - امير زاهد فاضل پارسای فقيه غازي بن احمد بن ابی منصور سلمانی
- ۲۴ - فقيه ثقة موفق الدين ابو القاسم عبدالله بن حسن بن حسين بن بابويه
- ۲۵ - فقيه مورد اعتماد صالح ، کردی بن عکبر بن کردی فارسی مقيم حلب
- ۲۶ - الامام جمال الدين محمد بن ابی القاسم طبري آملی
- ۲۷ - الشيخ الامين الصالح الفقيه ابو عبدالله محمد بن احمد بن شهریار الخازن الغروي .
- ۲۸ - فاضل سعيد شيخ شهر محمد بن حسن بن علي (فتال) صاحب «روضه الواعظين»
- ۲۹ - شيخ فقيه صالح ، ابو الصلت محمد بن عبدالقادر بن محمد .
- ۳۰ - ثقة عالم مؤلف فقيه اصحاب ابو الفتح محمد بن علي کراچکی .
- ۳۱ - ابو جعفر محمد بن علي بن حسن حلیي .
- ۳۲ - فقيه ثقة ابو عبدالله محمد بن هبة الله طرابلسی .
- ۳۳ - سيد صدرالاشراف ، که منصب نقابت و رياست در عصرش بوی منتهی شد سيد مرتضى ابو الحسن مطهر بن ابی القاسم علي بن ابی الفضل محمد حسيني ديپاجی
- ۳۴ - سيد عالم فقيه المنتهري بن ابی زيد بن کيايکي حسيني گرگانی

۳۵- عالم ، فاضل فقیه وزیر سعید ، ذوالمعالی ، ابوسعید منصور بن حسین آبی
 ۳۶- فقیه ثقه محدث ابو ابراهیم ناصر بن رضابن محمد بن عبدالله علوی حسینی
 اینان سی و شش نفر دانشمند همه از شاگردان معروف شیخ طوسی بوده اند
 علامه سید مهدی بحر العلوم و شیخ اسدالله ذرقولی چند تن افزوده اند که
 محل تأمل است .

* * *

وفات وقبر شیخ طوسی :

شیخ طوسی پس از هجرت از بغداد در نجف اشرف شب و روز به تدریس و تالیف و
 هدایت و ارشاد و سائر وظایف شرع بمدت دوازده سال اشتغال داشت تا اینکه شب
 دوشنبه بیست و دوم محرم سال ۴۶۰ هـ ق بسن هفتاد و پنج سالگی وفات یافت .
 سه تن از شاگردان وی بنام شیخ حسن سلیمی ، حسن بن عبدالواحد عین ذریبی
 شیخ ابوالحسن ثؤلوی غسلش دادند و طبق وصیت شیخ در خانه اش دفن شد .
 حول مرقد پاکش اکنون مسجدی است که بردیوار آن اشعار آبداری که حاکی از
 شخصیت و عظمت و تاریخ وفات شیخ است مسطور گشته اینک چند بیت آن :

یامر قد الطوسی فیک قد انطوی	محمی العلوم فکنتم اطیب مرقد
اودی بشهر محرم فاضافه	حزناً بفاجع رزئه المتجدد
بک شیخ طائفة الدعاء الی الهدی	و مجمع الاحکام بعد تبسّد
وبکی له الشرع الشریف مورخا	(ابکی الهدی والدین فقدمحمد)

این مسجد که مزار شیخ در آن قرار گرفته محل متبرکی است که عوام و خواص
 بدان تبرک میجویند و از زمان تأسیس تا کنون دهها حوزه درس در آن تشکیل یافته که
 بزرگترین فقهاء و اعظام مدرسین با استمداد از برکات قبر شیخ جهت کشف غوامض مسائل
 و مشکلات علوم بتدریس و بحث مبانی دین تا کنون مشغول بوده و میباشند .
 اولاد شیخ:

خلف شیخ الطائفة فرزند بزرگوارش که در علم و عمل جانشین پدر گشت : **اباعلی**
حسن بن ابی جعفر محمد الطوسی است که از مشاهیر رجال علم و از بزرگان رواة حدیث
 است وی بخدمت پدر بزرگوارش تلمذ کرد و پنج سال قبل از وفات شیخ از پدر خود موفق
 بدریافت اجازه گردید . (۴۵۵ هـ) .